

*dr Tomasz Potocki*¹

Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski

Rozwój systemu finansowego² i jego wpływ na redukcję ubóstwa – rola inkluzji finansowej i świadomości finansowej

WSTĘP

W większości badań poświęconych roli rozwoju systemu finansowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym do początku XXI wieku podkreślano jego kluczową i pozytywną rolę [zob. przegląd badań w: Levine, 2005]. Z badań tych wynikało, że gospodarki z wyższym poziomem rozwoju systemu finansowego notowały szybsze tempo wzrostu gospodarczego i doświadczały szybszej redukcji ubóstwa [Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, 2012, s. 4]. Potwierdziły się zatem tezy stawiane przez teoretyków rozwoju gospodarczego, m.in. Schum-

---

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601, Rzeszów, e-mail: tpotocki@gmail.com.

² Dużo bardziej powszechne jest obecnie używanie pojęcia finansjalizacji, szczególnie po ostatnim kryzysie finansowym zaczęto lawinowo wykorzystywać je w różnych dyscyplinach naukowych takich jak: filozofia, ekonomia, socjologia czy psychologia, a w samych naukach ekonomicznych można odnaleźć prace poświęcone finansjalizacji na styku nauk ekonomicznych, finansów i nauk o zarządzaniu. Jak widać z powyższego, definicja finansjalizacji jest pojęciem interdyscyplinarnym osadzonym w wielu dyscyplinach i subdyscyplinach naukowych. Rodzi to duże problemy metodologiczne. Jak wskazuje French i inni czyni to z pojęcia finansjalizacji „chaotyczną koncepcję, określenie zbyt ogólne, nazbyt naciągane, aby pokryć dużo powiązanych pojęć, ale fundamentalnie różnych” [French, Leyshon i Wainwright, 2011, s. 801]. Jak wskazuje Fine, próba umiejscowienia jedynie w naukach ekonomicznych „może spowodować jej niedopasowanie do celu zadania badawczego” [Fine, 2013, s.7]. Polemika i krytyka proponowanych pojęć nie jest celem niniejszego artykułu [dyskusję na temat terminologii można znaleźć w: Ratajczyk, 2012] i tym samym autor skorzysta głównie z tych dokonań, które koncentrują się jedynie na rozwoju systemu finansowego [patrz szerzej w: Flejterski, 2007, s. 81–90]. Dlatego też będzie używał pojęcia rozwoju systemu finansowego (w tym: instytucji finansowych, rynków finansowych, instrumentów finansowych, decyzji finansowych, transakcji finansowych oraz norm i praw dotyczących systemu finansowego) [Szerzej o strukturze i funkcjach systemu finansowego w: Owsiak, 2002; Korenik i Korenik, 2004].

petera, Robinsona, McKinnona, Goldsmitha czy Millera. Było to możliwe dzięki dostępowi do danych porównawczych i tworzeniu mierników rozwoju systemu finansowego. Ostatni kryzys finansowy z przełomu 2007 i 2008 r. pokazał jednak, że rozwój systemu finansowego może być nie tylko źródłem podwyższonego tempa wzrostu gospodarczego i sprzyjać redukcji ubóstwa, ale także może stanowić źródło poważnych turbulencji i niestabilności prowadzących do pogłębiania się nierówności dochodowych i wyłączenia finansowego [szerzej w: Stiglitz, 2010; Shiller, 2012; Woźniak, 2012]. Kryzys ten pokazał też duże ograniczenia w stosowanych miernikach pomiaru rozwoju systemu finansowego [szerzej: World Bank, 2012; Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, 2012].

W opinii wielu badaczy szczególnego znaczenia nabiera rosnące zagrożenie wyłączeniem finansowym, które dotyka osoby bez dostępu do usług finansowych oraz osoby o niskim poziomie świadomości finansowej [definicja za: Flejterski, 2007; 2008; Iwonicz-Drozdowska, 2011; patrz też: Świecka, 2008; Bogucka-Kisiel, 2012; Bywalec, 2009; Szopa i Szopa, 2011; Maciejasz-Świątkiewicz, 2013]. Ten drugi aspekt staje się tematem rosnącego zainteresowania badawczego. Powodem tego stanu rzeczy jest rosnąca rola decyzji finansowych i ładunku ryzyka, które ze sobą niosą. Flejterski wskazuje, że „w zaawansowanej nowoczesności społeczna produkcja bogactwa idzie w parze ze społeczną produkcją ryzyka, z czego wynika nowy paradygmat społeczeństwa ryzyka” [Flejterski 2007, s. 59]. Mandel wskazuje, że obecne społeczeństwo to tzw. społeczeństwo wysokiego ryzyka, w którym przedsiębiorcy, osoby indywidualne zaczęły myśleć i postępować jak inwestorzy giełdowi (często wybierając spekulację zamiast inwestycji) akceptujący wysokie ryzyko jako element będący integralną częścią sukcesu finansowego [szerzej w: Mandel, 1996; zob. też Martin, 2002]. Jak wskazuje Erturk i inni: „żyjemy w świecie, w którym trudno zignorować lub uciec od rynku finansowego” [Erturk i in., 2007, s. 1], co podkreśla, jak znaczącą rolę odgrywa i będzie odgrywać świadomość finansowa w procesie budowania dobrobytu finansowego społeczeństw. Jest to istotne stwierdzenie, gdyż wielu badaczy [porównaj z: Greenspan, 2002; Kim, 2001; Johnson i Sherraden, 2007; Mandel, 1996; OECD, 2009; World Bank, 2012, 2014] dowodzi, że osoby o niskim poziomie świadomości finansowej są bardzo podatne na manipulację ze strony instytucji finansowych i parafinansowych, dużo częściej popadają w problemy finansowe i są przedmiotem tzw. przestępstw finansowych.

Artykuł ten ma charakter przeglądowy. Poparty jest wyczerpującym przeglądem literatury. Istotnym impulsem badawczym do podjęcia niniejszej tematyki jest wciąż ograniczona, ale już prowadzona dyskusja łącząca tematykę rozwoju systemu finansowego i świadomości finansowej w Polsce, szczególnie w kontekście redukcji ubóstwa. W artykule zastosowano analizę krytyczną źródeł literaturowych.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie argumentów teoretycznych i badawczych wspierających następującą tezę badawczą: „Rozwój systemu finansowego może sprzyjać redukcji ubóstwa i zmniejszać nierówności dochodo-

we w długim okresie, ale tylko wówczas, gdy towarzyszy temu proces inkluzji finansowej i podnoszenia świadomości finansowej”.

Struktura artykułu podporządkowana została realizacji celu badawczego. W pierwszej kolejności zaprezentowano związki rozwoju systemu finansowego z procesem redukcji ubóstwa podkreślając kluczową rolę tworzenia wiarygodnych mierników i oceny poziomu rozwoju systemu finansowego. W drugiej i trzeciej części przedstawiono rolę inkluzji finansowej i podnoszenia świadomości jako kluczowych komponentów maksymalizacji efektu podażowego i popytowego w rozwoju systemu finansowego. Ostatni podrozdział opisuje wartości kilku wybranych mierników poziomu dostępu do usług finansowych z perspektywy dyskusji, która toczy się w literaturze przedmiotu. W zakończeniu zostały sformułowane wnioski badawcze, wskazano na istniejące w literaturze ograniczenia badawcze oraz określono perspektywy i dalsze kierunki badań. Do artykułu dołączony został aneks badawczy, w którym zamieszczono dane na temat poziomu dostępu do usług finansowych w Polsce na tle wybranych krajów i regionów świata.

WPLYW ROZWOJU FINANSOWEGO NA WZROST GOSPODARCZY – W POSZUKIWANIU WIARYGODNYCH METOD BADANIA ZALEŻNOŚCI

Do końca lat 90. XX wieku, w badaniach poświęconych wpływowi rozwoju systemu finansowego na gospodarkę realną dominował pogląd, że „im więcej finansów, tym lepiej dla sfery realnej”. Oznaczało to, że w opinii badaczy rozwój finansowy zwiększa możliwości wzrostu gospodarczego danego kraju [porównaj z Levine i King, 1993; Jayarante i Strahan, 1998; Rajan i Zingales, 1998; Beck, Levine i Loayza, 2000; Demiguc-Kunt i Levine, 2008]. Stanowi tym samym „znaczącą” wartość dodaną w procesie redukcji asymetrii informacji i kosztów transakcyjnych, podnoszeniu efektywności gospodarowania, stabilizowaniu sfery realnej czy finalnie, poprzez inkluzję finansową redukowaniu skrajnego ubóstwa, a tym samym wyrównywaniu nierówności dochodowych [zob. przegląd badań w Levine, 2005]. Coraz częściej w podejściu proponowanym na przełomie XX i XXI wieku [zob. szerzej: World Bank, 2012; 2014] dostrzega się wiele problemów w tym podejściu. Na potrzeby niniejszego artykułu i realizacji celu warto wskazać przynajmniej dwa z nich.

Po pierwsze, większość z badań z przełomu XX i XXI wieku za zmienną poziomu rozwoju systemu finansowego brało wskaźnik logarytmu średniego poziomu kredytów prywatnych do wartości PKB kraju. Rzeczywiście dla okresu 1960–2000 zależność mierzona tym wskaźnikiem wskazuje na pozytywną korelację pomiędzy rozwojem systemu finansowego a wzrostem gospodarczym [zob. Beck i Levine, 2004; Demiguc-Kunt i Levine, 2008]. Jednakże oprócz licznych artykułów pokazujących i potwierdzających tę pozytywną zależność

pojawiały się też głosy sprzeciwu. W 2000 r. Esterly, Islam i Stiglitz wskazywali, że wskaźnik ten na poziomie 80–100% może mieć negatywny wpływ i zwiększać zmienność mierników gospodarki realnej [szerzej w: Esterly, Islam i Stiglitz, 2000]. Do podobnych wniosków doszli Kaminsky i Reinhart w 1999 r. wskazując, że większość kryzysów finansowych było powodowanych przez gwałtowne wzrosty na rynku kredytowym [zob. tab. 2 w: Kaminsky i Reinhart, 1999, s. 478; por. z IMF 2004]. Tym samym w opinii autorów miernik ten może stanowić wiarygodny wskaźnik potencjalnych spekulacji na rynku kredytowym. Wnioski wskazane przez autorów są bardzo istotne, ale w tamtym czasie wydawały się mało praktyczne ze względu na małą liczbę krajów, których dotyczył ten próg. Liberalizacja sektora finansowego skutkująca pogłębiającym się rozluźnieniem polityk kredytowych banków, coraz niższa wiarygodność kredytobiorców, rosnący udział kredytów wspierających jedynie krótkookresową konsumpcję, bańki spekulacyjne na rynku kredytów wywindowały wartość tego wskaźnika średnio z 36 do 55% wartości PKB pomiędzy 1985 a 2005 rokiem, natomiast udział procentowy krajów, dla których wartość tego wskaźnika wzrosła powyżej 90%, wyniósł 22% w 2005 r. względem 4% w 1985 r. [Arcand, Berkes i Panizza, 2012, s. 11]. Coraz częściej też zaczęto wskazywać, że niska jakość systemu finansowego (w tym szczególnie regulacje i nadzór finansowy) redukuje całkowicie efekt wpływu rozwoju systemu finansowego na wzrost gospodarczy [zob. Demetriades i Law, 2006]. Dane te są istotne dlatego, że – jak pokazują Arcand, Berkes i Panizza – dla okresu 1960–2010 wartość wskaźnika powyżej 42% przestaje wpływać pozytywnie na wzrost gospodarczy, staje się negatywna gdy poziom ten wynosi 90%, a staje się negatywne i statystycznie istotna dla poziomu, który przekracza 113% [Demetriades i Law, 2006, s. 11–12]. Co ciekawe, większość z krajów o wartości wyższej aniżeli ta wskazana, odczuła poważne skutki kryzysu finansowego przełomu 2007 i 2008 roku.

Po drugie, należy także wskazać, że większość z badań, jak wskazują Guiso i inni, „pochodziła z czasu gdy mobilność międzynarodowych przepływów kapitałowych była ograniczona” [Guiso, Sapienza i Zingales, 2002, s. 2]. Ostatnich kilkanaście lat przyniosło znaczące zmiany na rynkach finansowych. Należy wspomnieć choćby o transferze usług w bankowości z działalności pośredniczącej na tzw. niepośredniczącą (np. obrót instrumentami typu CDO), wzroście kompleksowości produktów finansowych, rosnącej ekspozycji rodzimych gospodarek na ryzyko nagłych odpływów kapitałowych będących wynikiem wzrostu spekulacyjnych przepływów finansowych i towarzyszących temu zjawisku drastycznie rosnącej nieprzewidywalności na rynkach finansowych [szerzej w: Rajan, 2005; Turner i in., 2010; Cochrane, 2013; Arcand, Berkes i Panizza, 2012]. Szczególnie ten ostatni argument wymaga szerszego komentarza. Rosnąca rola sektora finansowego, jak wskazuje Acharya, wymaga podejmowania coraz

większego ryzyka (poprzez tzw. intensyfikację zjawiska długich ogonów) [zob. m.in.: Taleb, 2007; 2008] wzmacniając „kruchość” rynków finansowych [szerzej w: Acharya, 2009]. Tym samym wskaźnik logarytmu średniego poziomu kredytów prywatnych do wartości PKB kraju wciąż mógłby pełnić rolę jak dotychczas, gdyby nie postępująca „zmienność otoczenia instytucjonalnego” [Rajan, 2005, s. 1].

Te dwa argumenty wskazują, że gospodarki ze znaczącą rolą systemów finansowych niekoniecznie są bardziej efektywne, stabilne i gwarantują rosnący dostęp do usług społeczeństwu, tzn. podnoszą poziom rozwoju społeczno-gospodarczego kraju [World Bank, 2012, s.16]. Jak wskazuje Cochrane w tytule swojego artykułu i dokumentuje w jego treści „funkcja ma znaczenie, nie wielkość” [zob. Cochrane, 2013]. Wnioski te potwierdzają badania Beck, Degryse i Kneer, którzy wskazali, że w długim okresie tradycyjna funkcja pośrednicząca banków (tzn. efektywna alokacja i transfer oszczędności społeczeństw) jest pozytywnie skorelowana ze wzrostem gospodarczym a negatywnie z jego zmiennością, stabilizując realną gospodarkę i zmniejszając nierówności dochodowe [Beck, Degryse i Kneer, 2014, s. 52].

Taką funkcję w badaniach nad wpływem rozwoju systemu finansowego na sferę realną może pełnić matryca pomiaru rozwoju systemu finansowego zaproponowana przez Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine w 2012 roku. Baza danych obejmuje 205 krajów, a szereg czasowy obejmuje 50 lat (1960–2010) [Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, 2012, s. 2]. Stała się ona podstawą przygotowanych w roku 2012 i 2014 raportów wydanych przez Bank Światowy i poświęconych tematyce roli rozwoju systemu finansowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym i redukcji ubóstwa [zob. tabela 1].

Tabela 1. Matryca rozwoju systemu finansowego

	Mierniki – System oparty o model bankowy	Mierniki – System oparty o model rynkowy
Zasięg	Udział kredytów prywatnych do PKB	Kapitalizacja wraz z zaległą wartością instrumentów finansowych opartych o krajowy dług prywatny do PKB
Dostęp	Liczba kont bankowych na 1000 dorosłych mieszkańców	Procent kapitalizacji rynkowej poza dziesięć największymi spółkami notowanymi na danym rynku
Efektywność	Poziom marży netto	Wskaźnik obrotów cen instrumentów finansowych
Stabilność	Poziom <i>z-score</i>	Wskaźnik zmienności dla instrumentów finansowych

Źródło: [World Bank, 2012, s. 23].

Przedstawione w tabeli 1 wskaźniki mają charakter reprezentatywny i w wersji rozszerzonej zawierają w sobie wiele innych o charakterze uzupełniają-

cym [patrz szerzej w: World Bank 2012, s. 23]. Tworzone są przez cztery wymiary wskaźników opisujących system finansowy:

- zasięg – odzwierciedlający względną i bezwzględną wielkość systemów finansowych i jego składników, m.in. rynków finansowych,
- dostęp – odzwierciedlający możliwość dostępu do usług finansowych przez osoby prywatne i podmioty gospodarcze;
- efektywność – odzwierciedlająca właściwie realizowane funkcje przez system finansowy w zakresie efektywnego tworzenia i przetwarzania informacji, usprawniania obrotu, mobilizacji, alokacji i dywersyfikacji oszczędności społeczeństwa;
- stabilność – odzwierciedlająca poziom ekspozycji systemu finansowego, szczególnie instytucji finansowych na kryzysy finansowe.

Taka konstrukcja wskaźników pozwala na dużo lepszą analizę zależności pomiędzy rozwojem systemu finansowego i jego elementów a wzrostem gospodarczym, szczególnie, że „wielkość sektora finansowego nie jest miarą jego jakości, efektywności i stabilności” [World Bank, 2012, s. 16]. Pokazują to przytoczone powyżej argumenty, z których wynika, że skupienie się jedynie na zakresie wpływu systemu finansowego powoduje pomijanie „efektów ubocznych” wskazywanych często w badaniach dotyczących stabilności. Jak wskazują autorzy raportu Banku Światowego: „koncentracja jedynie na jednym z wymiarów może być zbyt krótkowzroczna” [World Bank, 2012, s. 39]. Jest to niezwykle istotne, dlatego, że twórcami matrycy są w większości przypadków te same osoby, które na przełomie XX i XXI wieku bezkrytycznie wypowiadały się o pozytywnej korelacji pomiędzy rozwojem finansowym a wzrostem gospodarczym. Pokazuje nam to, że rzeczywiście ostatni kryzys finansowy przełomu 2007 i 2008 r., przynajmniej w tym obszarze zmienił znacząco podejście badaczy, czyniąc je dużo bardziej holistycznym i zrównoważonym.

Z drugiej natomiast strony zrodził poważne problemy natury metodologicznej. Po pierwsze, największa gospodarka pod względem wielkości sektora finansowego jest większa od najmniejszej o 34 500 razy, a przy reskalowaniu wielkości poziomem PKB wciąż jest o 110 większa [Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, 2012, s. 23]. Po drugie szeregi czasowe są fragmentaryczne (ostatnie dane są dla 2011 r.), szczególnie dla gospodarek rozwijających się i transformujących się. Przykładowo dla Polski dane dostępne są w większości dla okresu od 1990 r., a zmienne dotyczące dostępu do usług są bardzo fragmentaryczne, uniemożliwiając praktycznie wnioskowanie statystyczne (np. brak danych dla Polski i innych krajów o liczbie kont bankowych nie pozwala przedstawić „efektu inkluzji”, tj. konwersji nasycenia oddziałami bankowymi na efekt otwierania kont bankowych). Jeśli dodamy do tego brak danych o charakterze regionalnym (wojewódzkim dla Polski), to otrzymujemy dość interesującą bazę porównawczą dla krajów, ale niemożliwą do weryfikacji w ujęciu regionalnym. Jest to istotne,

gdyż jak wskazują badania [patrz: Woźniak, 2012] nawet jeśli zachodzi konwergencja gospodarcza na poziomie krajów, to zachodzi ona wolniej lub nie zachodzi w ogóle na poziomie regionalnym.

INKLUZJA FINANSOWA JAKO KLUCZOWY KOMPONENT ROZWOJU SYSTEMU FINANSOWEGO I REDUKCJI UBÓSTWA

Rozwój systemu finansowego może być skutecznym mechanizmem zapewnianym długoterminowy wzrost gospodarczy. Dzieje się tak jednak wówczas, gdy rynki finansowe w sposób efektywny alokują oszczędności społeczeństw (realizują tradycyjną funkcję pośredniczącą), tzn. zapewniają ich bezpieczeństwo oraz alokują je w projekty o największej opłacalności, innowacyjności i oddziaływaniu społecznym. Wówczas rzeczywiście możemy mówić o zdrowym systemie finansowym, tzn. takim, który jest efektywny, uczciwy i stabilny [Flejterski, 2007, s. 85]. Systemie, który decyduje o zrównoważonym i społecznie innowacyjnym wzroście mającym pozytywny wpływ na wyrównywanie szans społeczeństwa, redukcję ubóstwa i zmniejszanie nierówności społeczno-ekonomicznych [por. z: Sachs, 2011; Woźniak, 2012; Scharmer i Kaufer, 2013]. Jak pokazują badania Beck, Demirguc-Kunt i Levine, istnieje wyraźnie dodatnia korelacja pomiędzy wielkością sektora finansowego (mierzonego uproszczonym wskaźnikiem zakresu, tj. logarytmu średniego poziomu kredytów prywatnych do wartości PKB kraju) a wskaźnikiem Giniego dla lat 1960–2000 [Beck, Demirguc-Kunt i Levine, 2007]. Wartości te są potwierdzone także dla okresu 1960–2010 przez Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine [Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, 2012]. Powstała matryca [zob. tabela 1] daje dodatkowe możliwości analizy zależności pomiędzy rozwojem systemu finansowego a redukcją ubóstwa poprzez analizę wskaźników opisujących choćby poziom dostępu do usług finansowych [zob. tabela 2]. Założenie to wydaje się intuicyjnie oczywiste, ale ze względu na ograniczony albo brak dostępu do danych było przez wiele lat statystycznie nieweryfikowane. Levine, powołując się na dokonany przegląd literatury, wskazuje, że „dobrze funkcjonujący i dojrzały system finansowy umożliwia dostęp do usług znaczącej części populacji, a nie tylko ogranicza dostęp ‘umocowanym urzędnikom’ lub bogatym mieszkańcom” [Levine, 2005, s. 37] regramentując dostęp do kredytów choćby jedynie dla dużych firm. Dalej, powołując się na badania Greenwooda i Janovica, podkreśla, że w szczególności na początkowych etapach rozwoju gospodarczego zależność między dostępem do usług a nierównościami może być negatywna [Levine, 2005, s. 37]. Wniosek ten jest istotny dlatego, bo istnienie negatywnej zależności może być argumentem badawczym wskazującym właśnie na niski poziom jakości systemu finansowego w danym kraju.

Tabela 2. Dostęp do usług finansowych – wskaźniki pomiaru

	Mierniki – System oparty o model bankowy	Mierniki – System oparty o model rynkowy
Zmienne ilościowe	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba oddziałów bankowych na 100 000 mieszkańców, 2. Liczba kont bankowych na 1000 mieszkańców, 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Procent kapitalizacji rynkowej poza dziesięcioma największymi spółkami notowanymi na danym rynku 2. Procent obrotu poza dziesięcioma największymi spółkami notowanymi na danym rynku 3. Dochodowość dłużnych papierów rządowych o zapadalności 3 miesiące i 10 lat 4. Wskaźnik krajowych papierów dłużnych do papierów dłużnych ogółem 5. Wskaźnik prywatnych papierów dłużnych do papierów dłużnych ogółem 6. Wskaźnik nowo opublikowanych obligacji korporacyjnych do PKB
Zmienne jakościowe	<ol style="list-style-type: none"> 1. Procent osób posiadających konto bankowe (dane kwestionariuszowe), 2. Procent wszystkich firm z linią kredytową (dane kwestionariuszowe), 3. Procent MŚP z linią kredytową (dane kwestionariuszowe) 	brak

Źródło: [World Bank, 2012, s. 23].

Zmienne jakościowe mierzące dostęp do usług finansowych z perspektywy instytucji finansowych pochodzą z bazy Global Financial Inclusion Indicators. Powstała ona na podstawie badania panelowego przeprowadzonego przez organizację Gallup w 150 krajach na próbie 1000 losowo wybranych mieszkańców w każdym kraju w 2011 roku³. Zmienne ilościowe pochodzą najczęściej z informacji udostępnianych przez banki centralne krajów, urzędy statystyczne, bazę Access to Finance Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Eurostat. Jeśli chodzi o dostępność danych dla Polski to w przypadku danych dla systemu finansowego dostęp jest jedynie dla wskaźnika liczba oddziałów bankowych na 100 000 mieszkańców (lata 2004–2011) oraz dla wszystkich zmiennych jakościowych (2011 r.). W przypadku danych dla cech systemu finansowego większość danych jest dostępna (okres 1992–2011). Brak danych wpływa istotnie na możliwości prowadzenia danych porównawczych. Jak wskazują bowiem Cihak,

³ Badanie to będzie miało charakter cykliczny i będzie przeprowadzane co dwa lata. W momencie pisania artykułu dane dla 2013 r. są jednak niedostępne, a także brak jest informacji o tym, czy baza będzie miała charakter longitudinalny (co znacząco podniosłoby rangę tych badań).

Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, różnice pomiędzy krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się dla zmiennych opisujących system finansowy są dużo mniejsze aniżeli dla tych opisujących cechy systemu finansowego [Cihak, Demirguc-Kunt, Feyen i Levine, 2012, s. 16].

Tym samym istnieje wyraźna konieczność pozyskiwania danych ilościowych oraz jakościowych, aby lepiej zobrazować zależności pomiędzy dostępem do usług finansowych a np. zmniejszaniem nierówności czy redukcją ubóstwa. Szczególnie istotne jest to dla krajów takich jak Polska, która swoim poziomem dostępu do usług (miernik: liczba oddziałów bankowych na 100 tys. mieszkańców) przewyższa kraje w Europie Środkowo-Wschodniej [zob. rys. 5 w aneksie badawczym], ale także wiele krajów rozwiniętych (np. Szwecję, Szwajcarię, Niemcy czy Wielką Brytanię) [zob. rys. 7 w aneksie badawczym]. Natomiast, jeśli do pomiaru dostępu do usług weźmie się miernik: liczba bankomatów na 100 tys. mieszkańców, okazuje się, że Polska wciąż znajduje się daleko z tyłu (wyprzedzając jedynie Szwajcarię, Czechy i Szwecję z analizowanych krajów) [zob. rys. 4 i 6 w aneksie badawczym]. Jednakże w tym przypadku różnice są znaczące od wartości 24 dla Szwajcarii do 190 dla Portugalii dla roku 2011 (dla Polski wskaźnik wyniósł prawie 54).

Oznacza to, że strategia rozwoju dostępu do usług jest w dużej mierze zależna od czynników kulturowych i uwarunkowań regionalnych, tym samym nie determinując jednego uniwersalnego kierunku rozwoju. Bardzo ważną rolę odgrywa tutaj poziom innowacji finansowych. Powinny one służyć inkluzji finansowej i tworzeniu nowych kanałów dostępu do usług bankowych, kierunków widocznych szczególnie w krajach ubogich i całkowicie niedostrzegalnych w regionach bogatych, w których cały wysiłek spoczywał na rozwoju innowacji, ale w formie derywatów, wskazywanej przez Warrena Buffeta jako „broń masowego rażenia XXI wieku”. Przykładem może być tutaj wykorzystanie bankomatów biometrycznych do wykonywania podstawowych operacji finansowych, które zmniejszają uprzedzenia związane z bezpieczeństwem kodów PIN. Innym przykładem mogą być tzw. konta z zobowiązaniem (ang. *commitment accounts*) lub „konta na konkretny cel” (ang. *label accounts*). Dodatkowo, Brune i inni pokazali, że rolnicy, którzy korzystali z takiego rodzaju konta, oszczędzali dużo więcej aniżeli rolnicy wykorzystujący zwyczajne konto rozliczeniowe [szerzej: Brune i in., 2013]. Barr, Mullainathan i Shafir wskazują wręcz, że banki proponujące usługi powiązane z „rozwiązywaniem problemów poznawczych wśród decydentów, szczególnie tych o niskich dochodach powinny być nagradzane np. ulgami podatkowymi [szerzej w: Barr, Mullainathan i Shafir, 2008].

Dla Polski problemem, który wymaga analizy, nie jest inkluzja finansowa grupy tzw. nieubankowanej (ang. *unbanked*), ale aktywizacja grupy tzw. biernej bankowo (ang. *underbanked*) [zob. definicje w: Simpson i Buckland, 2009, s. 966; patrz badania polskie: Błędowski i Iwanicz-Drozdowska, 2007, 2010; Maison, 2009, 2013; Koźliński, 2009; 2013; Maciejasz-Świątkiewicz, 2013].

Dodatkowo w naszym kraju problemem nie jest odległość od oddziałów banków, niski poziom gęstości zaludnienia (główne czynniki ekskluzji wskazywane w raportach OECD 2009; World Bank 2014), ale wysoki poziom kosztów i opłat bankowych oraz niski poziom świadomości finansowej [szerzej w: Świecka, 2008; 2013; OECD, 2009; Iwonicz-Drozdowska, 2011; Bogucka-Kisiel, 2012; Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, 2013]. Oba te elementy są ściśle ze sobą związane w opinii Hastings, Mitchell, i Chyn. Autorzy wskazują, że osoby, które prezentują wyższy poziom świadomości finansowej częściej wybierają fundusze inwestycyjne o niższych opłatach [szerzej w: Hastings, Mitchell, and Chyn 2011]. Dodatkowo, zgodnie z raportem OECD wyzwaniem, przed którym stoją kraje o wysokim poziomie dostępu do usług jest proces aktywnej inkluzji finansowej mieszkańców i proces edukacji finansowej podnoszący poziom świadomości finansowej [zob. OECD, 2009, s. 5–6]. Pierwszy z nich nazywany jest „umożliwienie działania”⁴, a drugi „możliwością działania” [Johnson i Sherraden, 2007, s.122; Sherraden, 2010, s.2].

Zapewnienie dostępu do usług finansowych jest zatem niewystarczające do badania zależności pomiędzy rozwojem systemu finansowego a redukcją ubóstwa. Istnieje bowiem grupa osób, które z przyczyn innych aniżeli ekonomiczne (np. kulturowe, religijne czy społeczne) rezygnują z usług bankowych. Jak wskazują autorzy, kluczowy jest pomiar tzw. inkluzji finansowej [zob.: Błędowski i Iwanicz-Drozdowska, 2007, 2010; Iwonicz-Drozdowska, 2011; Szopa i Szopa, 2011; Maciejasz-Świątkiewicz, 2013; Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, 2013; World Bank, 2014]. Proces inkluzji finansowej definiowany jest jako „zapewnienie dostępu właściwej grupy usług i produktów finansowych grupie zagrożonej wykluczeniem za przystępną cenę, w sprawiedliwy i transparentny sposób przez sektor bankowy” [OECD, 2009, s.21]. Bardzo istotne dla tego procesu są cztery elementy wskazywane przez Beverly i Sherraden:

- sformalizowane i ustrukturyzowane mechanizmy dla oszczędzania i kredytowania się;
- edukacja finansowa dla grup docelowych;
- atrakcyjny system zachęt;
- system wsparcia w podejmowaniu decyzji [Beverly i Sherraden, 1999, s. 458].

Widać więc wyraźnie, że odpowiedni mechanizm inkluzji finansowej jest kombinacją wykraczającą znacząco poza ekonomię głównego nurtu [zob. przegląd literatury w: Kolasa, 2012]. Kluczowe stają się bowiem dokonania ekonomii behawioralnej, psychologii ekonomicznej. Szczególnie, że brak właściwego procesu inkluzji finansowej może skutkować, jak wskazuje Buckland:

- poleganiu na usługach parabanków ze względu na łatwość dostępu i zgodność z preferencjami czasu terażniejszego konsumpcji i oszczędzania;

---

⁴ Jak wskazują Beverly i Sherraden, „umożliwienie w tym przypadku oznacza sformalizowany i ustrukturyzowany dostęp do mechanizmów np. oszczędzania” [Beverly i Sherraden, 1999, s. 469].

- brakiem zaufania do tradycyjnego sektora bankowego szczególnie w obliczu ostatniego kryzysu finansowego przełomu 2007 i 2008 roku;
- poczuciem, że jest się lepiej traktowanym przez parabanki [Buckland, 2011, s. 15].

Jest to szczególnie istotne, gdyż badania pokazują, że osoby młode pochodzące z rodzin bez dostępu do usług finansowych (tradycyjnych), dużo rzadziej i mniej inwestują na emeryturę [Johnson, Sherraden, 2007, s. 124].

PODNOSENIE ŚWIADOMOŚCI FINANSOWEJ

– MAKSYMALIZACJA EFEKTU POPYTOWEGO INKLUZJI FINANSOWEJ

Podnoszenie poziomu dostępu do usług bankowych łączy się z grupą tzw. instrumentów podażowych. Im większy poziom dostępu do usług bankowych tym większe szanse na inkluzję finansową społeczeństwa [World Bank, 2014, s. 47]. Jak wskazano powyżej, problem ten w Polsce nie jest aż tak istotny. Natomiast adresowanie niedoskonałości popytowych, a w tym szczególnie podnoszenie poziomu świadomości finansowej, gwarantowanie równego dostępu każdemu z mieszkańców [World Bank, 2014, s. 47], jak najbardziej tak. Jak ważna jest rola świadomości finansowej wskazuje Murray powołując się na badania Coulombe i Tremblay: „Ekonomiczny efekt świadomości jest tak istotny, że zmienność w średnich wynikach osób dorosłych wyjaśnia 55% długoterminowych zmienności w poziomie wzrostu produktywności siły roboczej” [Murray, 2011, s. 6]. Świadomość finansowa tutaj definiowana jak: „kombinacja wiedzy o produktach finansowych i zdolności podejmowania świadomych decyzji finansowych (rozumienia zagrożeń i korzyści), wraz z wiedzą na temat tego do kogo udać się po poradę aby finalnie podnosić swój poziom finansowego dobrobytu” [OECD, 2009, s. 13]. Niestety, poziom świadomości finansowej w Polsce, ale także w innych rozwiniętych gospodarkach takich jak Wielka Brytania, Kanada czy Stany Zjednoczone nie jest wysoki. Przykładowo, jak wskazują wyniki badań panelowych przeprowadzonych w 12 krajach (w tym także w Polsce), poziom umiejętności finansowych jest dość niski [OECD, 2009, s. 14]. Wyniki dla Polski pokazują, że:

- 55% ankietowanych nie ma budżetu domowego,
- 38% badanych wskazało, że w ostatnich 12 miesiącach dochody nie pokrywały kosztów,
- 10% respondentów byłoby w stanie pokryć wydatki przez 6 miesięcy w przypadku utraty pracy,
- 46% preferuje wydatkowanie środków aniżeli ich oszczędzanie [OECD 2009, s. 12; por. z badaniami mierzącymi poziom wiedzy i umiejętności finansowych z: Matul, Pawlak, i Falkowski, 2004; Iwanicz-Drozdowska, 2011; Fundacja Kronenberga, 2009].

Wyniki tych badań są bardzo interesujące, gdyż bardzo dobre wyniki polskich 15-latków w ramach projektu PISA prowadzonego także przez OECD (wyraźnie awansujących od 2000 r.) wcale nie muszą przekładać się na te wskazane powyżej.

Na świadomość finansową składają się dwa główne komponenty: komponent psychologiczny (rozwój wewnętrznej świadomości) i otoczenia decyzyjnego (rozwój świadomości zewnętrznej powstałej w interakcji z otoczeniem decyzyjnym) [na podstawie: Nussbaum, 2000, s. 85; patrz też inny podział w: Flejterski, 2008]. W pierwszym przypadku rozwój wewnętrznej świadomości finansowej prowadzi do wzrostu pewności w podejmowanych decyzjach finansowych (minimalizacja problemu samokontroli, stabilności preferencji, racjonalnych zachowań i postaw) oraz do wzrostu odpowiedzialności (zrozumienie praw i obowiązków, efektów naszych decyzji z perspektywy dobrobytu finansowego) podejmowanych decyzji finansowych.

W przypadku braku tej świadomości rolę instytucji finansowych jest ich rozwój w procesie edukacji lub wspieranie decydentów w podejmowaniu racjonalnych decyzji [przykładowo: liberalny paternalizm, zob. szerzej w: Thaler i Sunstein, 2003; 2008]. Rozwiązań zatem dla rekomendacji teoretycznych i praktycznych należy szukać w dokonaniach psychologii ekonomicznej i ekonomii behawioralnej [por. z: Altman, 2012; Atkinson i in., 2007; Lusardi i Mitchell, 2007; Murray 2011; Van Rooij i in., 2007]. Drugi, jak wskazują Johnson i Sharraden, „świadomość finansowa powinna być rozpatrywana w ujęciu otoczenia decyzyjnego” wzmocniając tym samym rolę instytucji finansowych w procesie ich budowy [Johnson i Shrraden, 2007, s. 124]. Oznacza to w ich opinii, że rola instytucji jest niezwykle istotna dla procesu ich kształtowania i samego procesu edukacji, szczególnie poprzez wzrost poziomu dostępu do usług sektora finansowego czy socjalizacji ekonomicznej [Johnson i Shrraden, 2007, s. 123, 125].

Pogląd ten jest zgodny z proponowaną definicją racjonalności decyzji przez Simona [Simon, 1987, s. 266–268]. W jego opinii racjonalność decyzji jest wypadkową trzech komponentów: postawy decydenta, jego świadomości i otoczenia decyzyjnego właśnie [Simon, 1987, s. 266–268]. Jeśli zatem rozwijane będą te dwa komponenty wspomniane powyżej, jak wskazuje Sen, pozwoli to na życie, które decydenci cenią i mają powody, by cenić” [Sen 1999, s.18]. Wskazując, że świadomość (wewnętrzna i zewnętrzna) są warunkiem wstępnym wolności decyzji, wolności, która gwarantuje szczęśliwe życie.

Podsumowując, warto zacytować rekomendację proponowaną przez Bank Światowy, której celem jest maksymalizacja efektu podnoszenia świadomości finansowej. W opinii ekspertów banku podnoszenie świadomości finansowej jest możliwe, jak wskazuje Bank Światowy: „poprzez odpowiednio przygotowany, skierowany na właściwą grupę docelową program interwencji państwowych, uwzględniający komponenty poznawcze, takie jak: heurystyczne mechanizmy

nauczania (pomijające wiele nieprzydatnych informacji), socjalizację ekonomiczną połączoną z rozrywką edukacyjną i wykorzystywanie siły sieci społecznych (włączanie rodziców)” [World Bank, 2014, s. 3–4]. Należy wskazać, że wdrożenie tych narzędzi jest lub będzie możliwe jedynie wówczas, gdy w danym kraju istnieje wysokie nasycenie tzw. instrumentami podażowymi (jak dostęp do usług finansowych i towarzyszący mu wysoki poziom inkluzji finansowej), które spotęgują opisane efekty popytowe.

WNIOSKI KOŃCOWE

Kryzys finansowy przełomu 2007 i 2008 r. pokazał, że jednowymiarowe spojrzenie na zależność pomiędzy rozwojem systemu finansowego a wzrostem gospodarczym nie daje nam odpowiedzi na jego przyczyny i może prowadzić do niedopasowania metody do zadania badawczego. Dzieje się tak szczególnie, jak wskazano w przypadku analizy poziomu dostępu do usług finansowych jako miernika inkluzji finansowej. Wskaźniki te nie uwzględniają bowiem konsekwencji, jakie przyniosła najpierw transformacja, a następnie neoliberalizacja i globalizacja rynków finansowych dla przeniesienia odpowiedzialności za decyzje finansowe z państwa na społeczeństwo. Szczególnie widoczne jest to dla krajów biedniejszych, rozwijających się lub transformujących się, w których część społeczeństwa nie była zupełnie przygotowana na przejęcie odpowiedzialności za swoje decyzje finansowe [por. z Palley, 1995; 1997; 2007; Altman, 2012]. Z tej perspektywy samokorygujący się wolny rynek jako warunek wstępny do formułowania wolności wyboru jednostki tutaj na rynkach finansowych (jak wskazują teorie Friedmana) jest nie tylko nieskuteczny, ale może być wręcz szkodliwy⁵. Szczególnie, gdy temu procesowi nie towarzyszy proces edukacji finansowej, może to prowadzić do braku efektu dla działań zmierzających do podnoszenia poziomu dostępu do usług finansowych albo efektu wręcz odwrotnego, czyli do pogłębiania się wyłączenia finansowego społeczeństw [zob. wnioski z raportu OECD, 2005; 2011, World Bank, 2013; 2014].

Wskazane powyżej argumenty informują, że bez powszechnej i intensywnej edukacji finansowej (uwzględniającej szczególnie dokonania psychologii ekonomicznej i ekonomii behawioralnej) oraz zaangażowania w ten proces instytucji nadzoru, skuteczność decyzji finansowych będzie coraz mniejsza. Wynika to z faktu, że przyjęcie założenia o racjonalności decyzji częściowo kwestionuje rolę edukacji finansowej oraz odpowiedzialności nadzoru finansowego za „poprawianie” skuteczności decyzji finansowych i dlatego może nie przynosić zakładanych efektów.

---

⁵ Nie ma potrzeby interwencji na rynku, na którym decydent podejmuje wybory zgodne z Teorią Racjonalnych Wyborów

Stąd, jak wskazuje Levine, rozwijają się dwa strategiczne kierunki badań poświęcone wpływowi finansjalizacji na wzrost gospodarczy i konsekwentnie redukcję ubóstwa. Pierwszy z nich dotyczy analizy wpływu sfery regulacyjnej, systemu prawnego, polityki gospodarczej kraju, natomiast drugi uwzględnienia w analizie takich komponentów jak uwarunkowania kulturowe i geopolityczne [Levine, 2005, s. 86]. W pierwszym i drugim przypadku oznacza to analizę szerszej gamy wskaźników (głównie jakościowych) oraz 'zejście' z analizą na poziom mezo i mikro. Te dwa kierunki można odnieść do badań poświęconych podnoszeniu poziomu inkluzji finansowej poprzez choćby rosnącą świadomość finansową. Jednak, aby się tak stało, należy kontynuować wysiłek badawczy w pięciu obszarach:

- Dostęp do danych – poprzez następujące działania:
  - a) aktualizacja baz mierników nie tylko na poziomie krajów, ale także np. dla Polski na poziomie województw celem lepszego zobrazowania zależności pomiędzy rozwojem finansowym a dostępem do usług finansowych oraz poziomem dostępu do usług a poziomem włączenia finansowego;
  - b) budowa bazy mierników subiektywnych w procesie badań panelowych (na wzór badań Finindex, ale w ujęciu wojewódzkim);
- Metody pomiaru – wypracowanie metod pomiaru szczególnie świadomości finansowej i ich adaptacja do warunków polskich (choćby na przykładzie metod stosowanych w Stanach Zjednoczonych, Wlk. Brytanii, Holandii czy Kanady);
- Modele zachowań ekonomicznych – rozszerzenie podejścia ekonomicznego opisującego podejmowanie indywidualnych decyzji finansowych o dokonania na gruncie ekonomii behawioralnej i eksperymentalnej ze szczególnym uwzględnieniem podejścia behawioralnego i adaptacyjnego do pomiaru racjonalności decyzji finansowych;
- Strategie edukacyjne – konieczność wzmożonej edukacji finansowej i wyrabianie w społeczeństwie tzw. nawyków finansowych (w procesie socjalizacji ekonomicznej) szczególnie w obliczu powszechności decyzji finansowych i ich kluczowej roli w budowaniu dobrobytu materialnego;
- Nadzór nad rynkami finansowymi – upraszczanie i obiektywizacja informacji, która służy decydentom do podejmowania decyzji finansowych i zmniejsza możliwość manipulowania otoczeniem (m.in. celem wprowadzania decydenta w błąd), tzw. *agency problem*.

W ten sposób możliwe będzie prowadzenie wiarygodnych badań nad zależnością rozwoju systemu finansowego i rozwoju gospodarczego w kontekście redukcji ubóstwa, a także na bazie formułowanych wyników, proponowanie strategii i programów edukacyjnych, które będą dawały wymierne korzyści, tj. rosnąca świadomość finansowa, finalnie skutkujące skuteczniejszymi decyzjami finansowymi i podnoszeniem dobrobytu materialnego.

LITERATURA

- Arcand J.L., Berkes E., Panizza U., 2012, Too Much Finance?, "IMF Working Papers 12/161", Washington, DC.
- Acharya V., 2009, *A theory of systemic risk and design of prudential bank regulation*. "Journal of Financial Stability", 5, 224–256.
- Altman M., 2012, *Implications of Behavioral Economics for Financial Literacy and Public Policy*, "Journal of Socio-Economics", 41(5), 677–690.
- Atkinson A., McKay S., Collard S., i Kempson E., 2007, *Levels of Financial Capability in the UK*, "Public Money & Management", 27 (1), 29–36.
- Barr M.S., Mullainathan S., Shafir E., 2008, *Behaviorally Informed Financial Services Regulation*. "New America Foundation White Paper".
- Beck T., Levine R., Loayza N., 2000, *Finance and the Sources of Growth*, "Journal of Financial Economics", 58, 261–300.
- Beck T., Levine R., 2004, *Stock Markets, Banks and Growth: Panel Evidence*, "Journal of Banking and Finance", 28(3), 423–442.
- Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R., 2007, *Finance, Inequality, and the Poor*, "Journal of Economic Growth". 12 (1), 27–49.
- Beck T., Degryse H., Kneer C., 2014, *Is more finance better? Disentangling intermediation and size effects*, "Journal of Financial Stability 10, 50–64.
- Beverly S.G., Sherraden M., 1999, *Institutional determinants of saving: implications for low-income households and public policy*, "The Journal of Socio-Economics", 28, 457–473.
- Błądowski P., Iwanicz-Drozdowska M., 2007, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion in Poland*, "National Survey, SGH w Warszawie", Warszawa.
- Błądowski P., Iwanicz-Drozdowska M., 2010, *Wykluczenie finansowe w Polsce i możliwości przeciwdziałania*, „Polityka Społeczna” nr 2/2010, 5–10.
- Buckland J., 2011, *Money Management on a Shoestring – A Critical Literature Review of Financial Literacy & Low-income People*, "Research Paper Task Force on Financial Literacy".
- Bruhn M., de Souza Leão L., Legovini A., Marchetti R., Zia B., 2013, *Financial Education and Behavior Formation: Large-Scale Experimental Evidence from Brazil*, "Working Paper", World Bank, Washington, DC.
- Bogucka-Kisiel E., 2012, *Finanse osobiste*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bywalec C., 2009, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cochrane J.H., 2013, *Finance: Function matters, not Size*, "NBER Working Papers", 18944, Cambridge, MA.
- Čihák M., Demirgüç-Kunt A., Erik Feyen, Leve R., 2012, *Benchmarking Financial Development Around the World*, "Policy Research Working Paper 6175", World Bank, Washington, DC.

- Demirgüç-Kunt A., Levine R., 2008, *Finance, Financial Sector Policies, and Long Run Growth*, "M. Spence Growth Commission Background Paper 11", World Bank, Washington, DC.
- de Meza D., Irlenbush B., Reyniers D., 2008, "Financial Capability: A Behavioural Economics Perspective." *Consumer Research* No. 69, FSA: London.
- Demetriades P.O., Law S.H., 2006, *Finance, institutions and economic development*, "International Journal of Finance and Economics", 11(3), 245–260.
- Erturk I., Froud J. Sukhdev, J., Leaver A., Williams K., 2007, *The democratization of finance? Promises, outcomes and conditions*, "Review of International Political Economy" 14, 553–75.
- Easterly W., Islam R., Stiglitz J., 2000, *Shaken and Stirred, Explaining Growth Volatility*, "Annual Bank Conference on Development Economics", World Bank, Washington, DC.
- Flejterski S., 2007, *Metodologia finansów. Podręcznik akademicki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Flejterski S., 2008, *Świadomość ekonomiczna i społeczna jako determinanta kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych na tle badań (wtórnych i pierwotnych) [w:] Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, red. Świecka, Difin, Warszawa.
- Fine B., 2013, *Report on material and cultural aspects of financialisation*, "FESSUD Report D5.01".
- French S., Leyshon A., Wainwright T., 2011, *Financializing space, spacing financialization*, "Progress in Human Geography", 35:798–819.
- Fundacja Kroneberga, 2009, *Stan wiedzy Polaków*, „Dom Badawczy Maison” (http://citibank.pl/poland/kroneberg/polish/10_199.htm, dostęp: 1.10.2014 r.).
- Greenspan A., 2002, *Financial Literacy: A Tool for Economic Progress*, "The Futurist", 36(4), 37–41.
- Guiso L., Sapienza P., Zingales L., 2002, *Does Local Financial Development Matter?*, "NBER Working Papers", 8923, Cambridge, MA.
- Hastings J., Mitchell O.S., Chyn E., 2011, *Fees, Framing, and Financial Literacy in the Choice of Pension Manager* [w:] *Financial Literacy: Implications for Retirement Security and the Financial Marketplace*, red. O.S. Mitchell, A. Lusardi, Oxford University Press.
- IMF, 2004, *Are Credit Booms in Emerging Markets a Concern?*, World Economic Outlook, Washington DC.
- Institut Badań nad Gospodarką Rynkową, 2014, *Rola edukacji finansowej w ograniczeniu wykluczenia finansowego*, IbnGR, Gdańsk.
- Iwanicz-Drozdowska M., 2011, *Edukacja i świadomości finansowa*, SGH, Warszawa.
- Jayaratan J., Strahan P.E., 1998, *Entry Restrictions, Industry Evolution, and Dynamic Efficiency: Evidence from Commercial Banking*, "Journal of Law and Economics", 41, 239–273.
- Johnson E., Sherraden M.S., 2007, *From Financial Literacy to Financial Capability among Youth*, "Journal of Sociology & Social Welfare", 34(3), 119–146.

- Kaminsky G.L., Reinhart C.M., 1999, *The twin crises: the causes of banking and balance-of-payment problems*, "American Economic Review", 89(3), 473–500.
- Kim J., 2001, *Financial Knowledge and Subjective and Objective Financial Well-Being*, "Consumer Interest Annual" 47.
- King R.G., Levine R., 1993, *Finance, Entrepreneurship, and Growth: Theory and Evidence*, "Journal of Monetary Economics", 32, 513–542.
- Kolasa A., 2012, *Life cycle income and consumption patterns in transition*, National Bank of Poland Working Paper, 133, Warsaw.
- Korenik D., Korenik S., 2004, *Podstawy finansów*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Koźliński T., 2009, *Porównanie wyników badań ubankowienia Polaków przeprowadzonych przez NBP w 2006 i 2009 r.*, „Narodowy Bank Polski”, Warszawa (https://www.nbp.pl/.../ubankowienie_polakow.pdf, dostęp: 1.10.2014 r.).
- Koźliński T., 2013, *Zwyczajne płatnicze Polaków*. "Narodowy Bank Polski", Warszawa, (http://www.nbp.pl/systemplatniczy/zwyczajne_platnicze/zwyczajne_platnicze_Polakow.pdf, dostęp: 1.10.2014 r.)
- Levine L., 2005, *Finance and Growth: Theory and Evidence* [w:] *Handbook of Economic Growth*, red. P. Aghion, S. Durlauf, Elsevier.
- Lusardi A., Mitchell O.S., 2007, *Baby Boomer retirement security: the roles of planning, financial literacy, and housing wealth*, "Journal of Monetary Economics", 54, 205–24.
- Maciejasz-Świątkiewicz M., 2013, *Wykluczenie finansowe i narzędzia jego ograniczenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Maison D., 2009, *Postawy Polaków wobec obrotu bezgotówkowego. Raport z badania 2009*, „Narodowy Bank Polski”, Warszawa (http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/systemplatniczy/obrot_bezgotowkowy/obrot_bezgotowkowy.html, dostęp: 1.10.2014 r.).
- Maison D., 2013, *Postawy Polaków wobec obrotu bezgotówkowego. Raport z badania 2013*. „Narodowy Bank Polski”, Warszawa (http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/systemplatniczy/obrot_bezgotowkowy/obrot_bezgotowkowy.html, dostęp: 1.10.2014 r.).
- Mandel M.J., 1996, *The High Risk Society: Peril and Promise in the New Economy*, Random House, New York.
- Martin R., 2002, *Financialization of daily life*, Temple University Press, Philadelphia.
- Matul M., Pawlak K., Falkowski J., 2004, *Priorytety Wzmacniania Edukacji Finansowej wśród ubogich rodzin w Polsce*. „Projekt Zaplanuj Swoją Przyszłość” (<http://www.edufin.pl/index.php/edukacja-finansowa>, dostęp: 1.10.2014 r.).
- Mckay S., 2011, *Understanding Financial Capability in Canada* "Research Paper Task Force on Financial Literacy".
- Murray T.C., 2011, *Financial Literacy A Conceptual Review*, "Research Paper Task Force on Financial Literacy".
- Nussbaum M., 2000, *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press.
- OECD, 2009, *Financial Literacy and Consumer Protection. Overlooked Aspects of the Crisis*. OECD Publishing.
- Owsiak S., 2002, *Podstawy nauki finansów*, PWE, Warszawa.

- Palley T., 1997, *Endogenous Money and the Business Cycle*, "Journal of Economics", 65, 133–149.
- Palley T., 2007, *Financialization: what it is and why it matters*, "Working Papers 525", The Levy Economics Institute of Bard College.
- Palley T., 2013, *Financialization: The Economics of Finance Capital Domination*, Palgrave Macmillan.
- Rajan R.G., Zingales L., 1998, *Financial Dependence and Growth*, "American Economic Review", 88, 559–58.
- Rajan R.G., 2005, *Has Financial Development Made the World Riskier?*, "NBER Working Papers", 11728, Cambridge, MA.
- Ratajczyk M., 2012, *Finansyzacja gospodarki*, „*Ekonomista*” 2012/3, 281–303.
- Taleb N., 2007, *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable*, Random House.
- Taleb N., 2008, *Foiled by Randomness: The Hidden Role of Chance in Life and in the Markets*, Random House.
- Turner A. (red.), 2010, *The Future of Finance*, "The LSE Report", London School of Economics and Political Science.
- Sachs J., 2011, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Books.
- Sen A., 1985, *Commodities and capabilities*, Oxford University, Oxford.
- Sen A., 1987, *The standard of living: Lecture II, lives and capabilities* [w:] *The Standard of Living*, red. G. Hawthorn, Cambridge University Press.
- Sen A., 1990, *Development and Freedom*, Oxford University Press, Oxford.
- Sen A., Nussbaum M., 1993, *The quality of life*, Oxford University Press, Oxford.
- Simon H.A., 1987, *Bounded rationality* [w:] *The New Palgrave Dictionary of Economics*, red. J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman, Vol. 1, Macmillan.
- Simpson W., Buckland J., 2009, *Examining evidence of financial and credit exclusion in Canada from 1999 to 2005*, "The Journal of Socio-Economics", 38, 966–976.
- Sherraden M., 2010, *Financial Capability: What is It, and How Can It Be Created?*, "CSD Working Papers", 10–17, Center for Social Development, University of Missouri – St. Louis.
- Shiller R., 2013, *Finance and the Good Society*, Princeton University Press.
- Scharmer O, Kaufer K., 2013, *Leading from the Emerging Future: From Ego-System to Eco-System Economies*, Berrett-Koehler Publishers.
- Stiglitz J.E., 2010, *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*, W.W. Norton & Company.
- Szopa B., Szopa A., 2011, *Wykluczenie finansowe a wykluczenie społeczne*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, „Zeszyty Naukowe nr 11”, Kraków.
- Świecka B., 2008, *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Difin, Warszawa.
- Thaler R.H., Sunstein C., 2003, *Libertarian Paternalism*. "American Economic Review", 93: 175–179.

- Thaler R.H., Sunstein C.R., 2009, *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. Penguin Books.
- Van Rooij M., Lusardi A., Alessie R., 2007, *Financial literacy and stock market participation*, "NBER Working Papers", 13565, Cambridge, MA.
- World Bank, 2014, *Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion*, DC: World Bank, Washington.
- Woźniak M.G., 2012, *Gospodarka Polski 1990–2011*, t. 1: *Transformacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Streszczenie

Artykuł przedstawia zależności pomiędzy rozwojem finansowym a redukcją ubóstwa i nierówności dochodowych. Celem niniejszego artykułu było przedstawienie argumentów teoretycznych i badawczych wspierających następującą tezę badawczą: „Rozwój systemu finansowego może sprzyjać redukcji ubóstwa i zmniejszać nierówności dochodowe w długim okresie, ale tylko wówczas, gdy towarzyszy temu proces inkluzji finansowej i podnoszenia świadomości finansowej”. Artykuł ma charakter przeglądowy, poparty jest wyczerpującym przeglądem literatury zagranicznej i polskiej. W artykule zastosowano analizę krytyczną źródeł literaturowych.

Słowa kluczowe: rozwój finansowy, finansjalizacja, decyzje finansowe, włączenie finansowe, świadomość finansowa, edukacja finansowa, kryzys finansowy

Financial Development and Its Influence on Poverty Reduction – the Role of Financial Inclusion and Financial Literacy

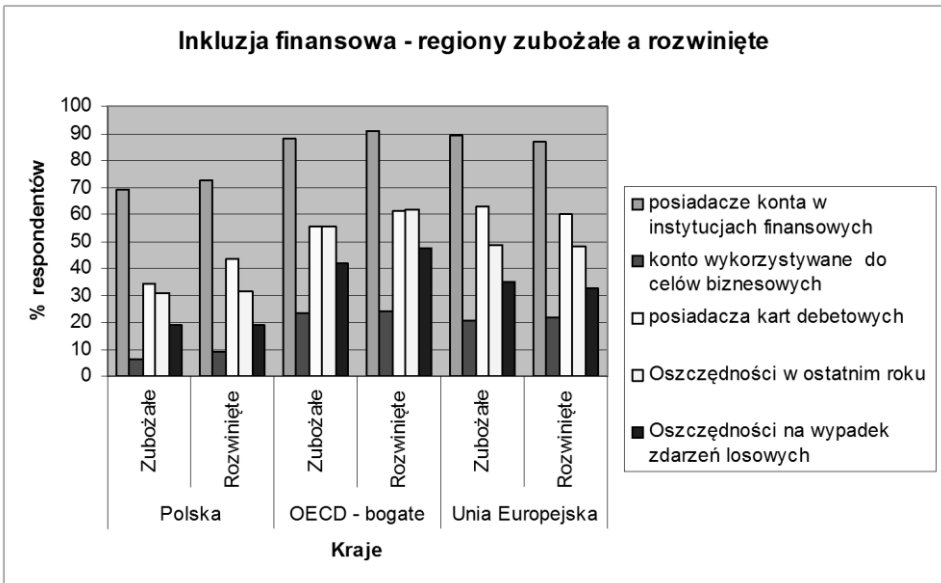
Summary

Paper describe the relation between the financial development and poverty as well as income inequality reduction. In particular, The main aim of the paper is to present theoretical and research arguments supporting research thesis: “financial development may be an efficient tool to reduce poverty and income inequality in the long run but only when is supported by the process of financial inclusion and financial literacy development”. Additionally, article is methodological and present extensive research review of the topic.

Keywords: Financial development, Financialisation, Financial Decisions, Financial inclusion, Financial literacy, financial education, financial crisis

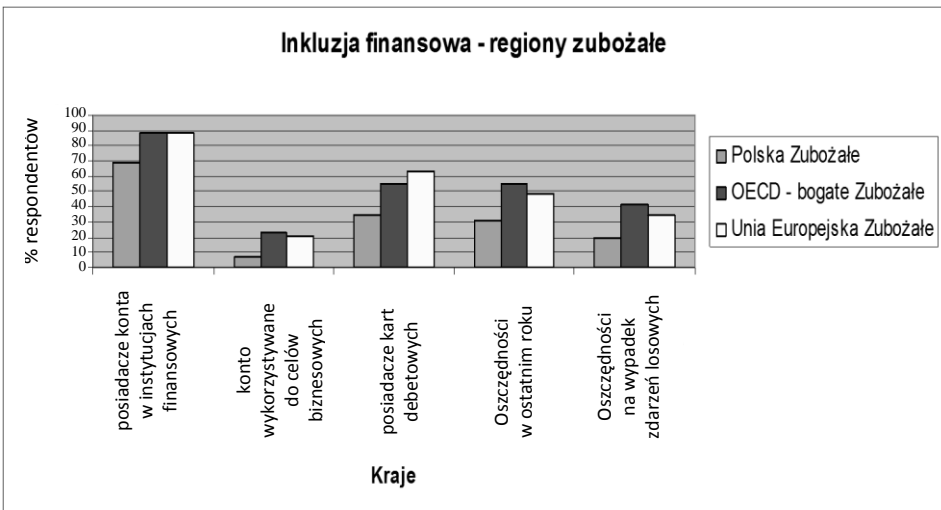
JEL: E44, D10, D78, D80, G28, I22, I28

ANEKS BADAWCZY

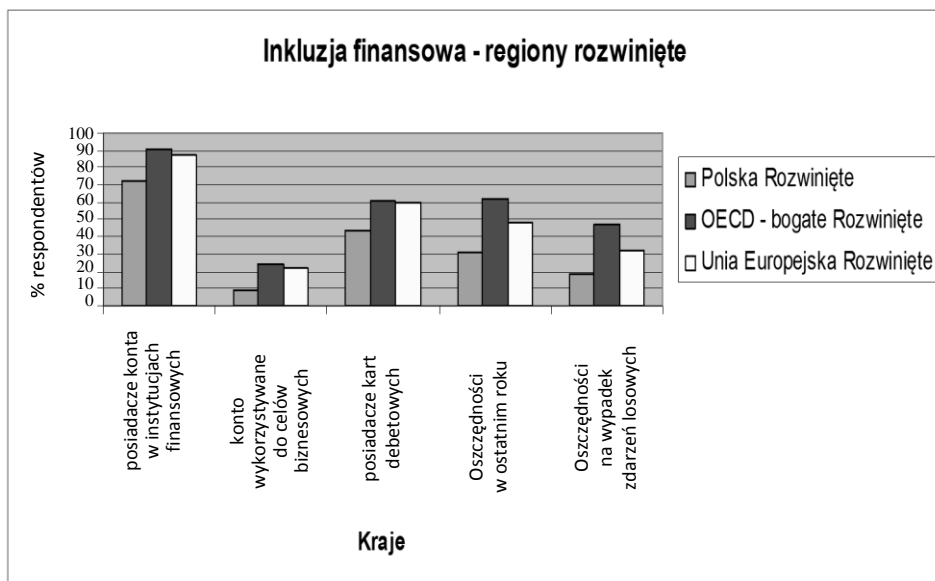
Wykres 1. Inkluzja finansowa – porównanie regionów zubożalnych i rozwiniętych

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Findex.

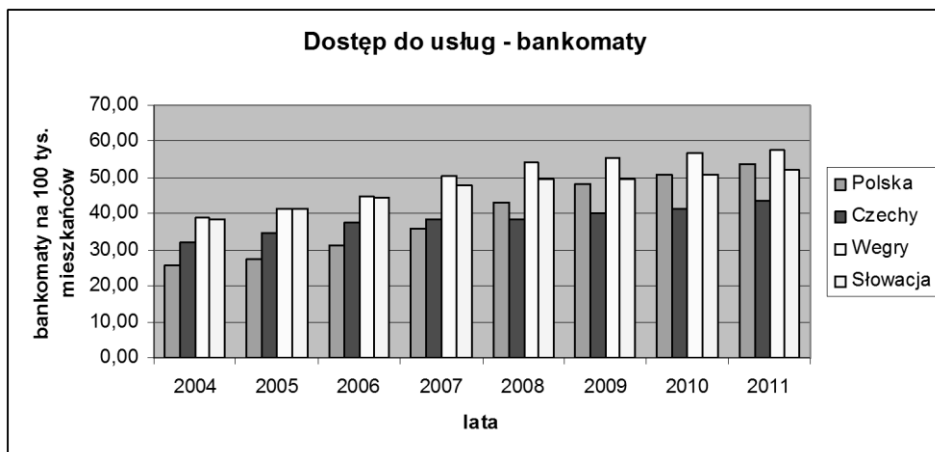
Wykres 2. Inkluzja finansowa – perspektywa regionów zubożalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Findex.

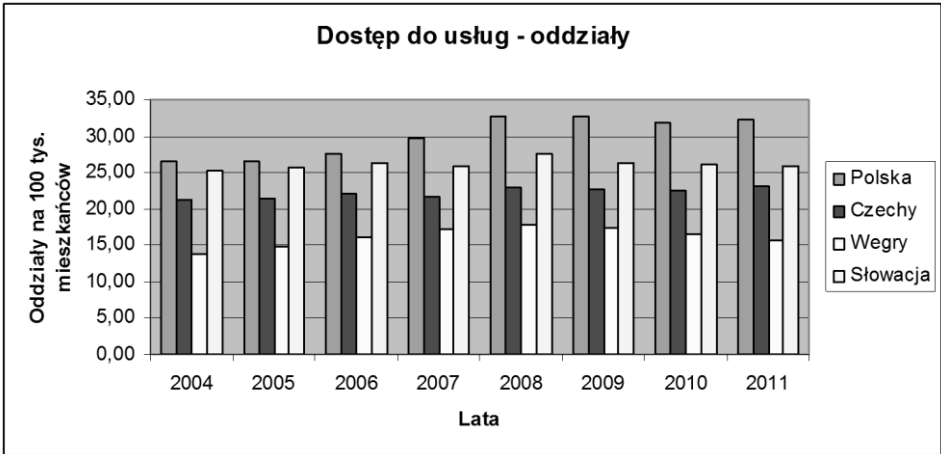
Wykres 3. Inkluzja finansowa – perspektywa regionów rozwiniętych

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Findex.

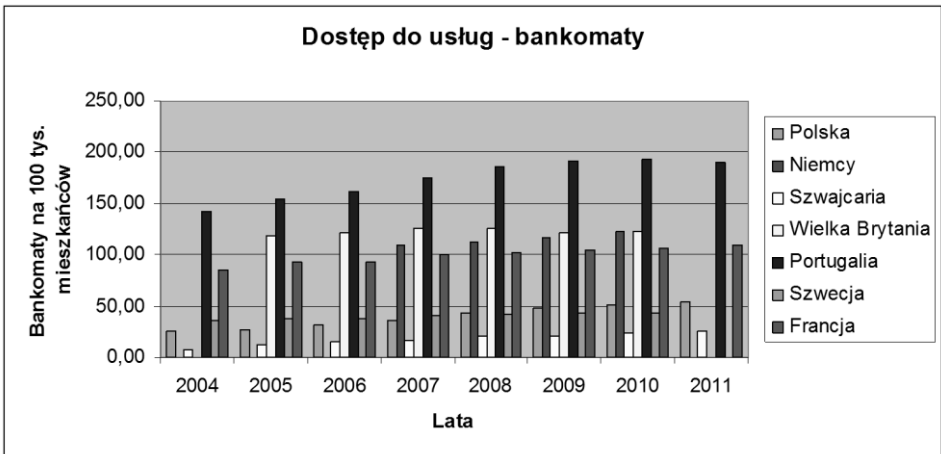
Wykres 4. Dostęp finansowy (bankomaty) – Polska na tle wybranych krajów Europy Środkowo-Wschodniej

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Findex.

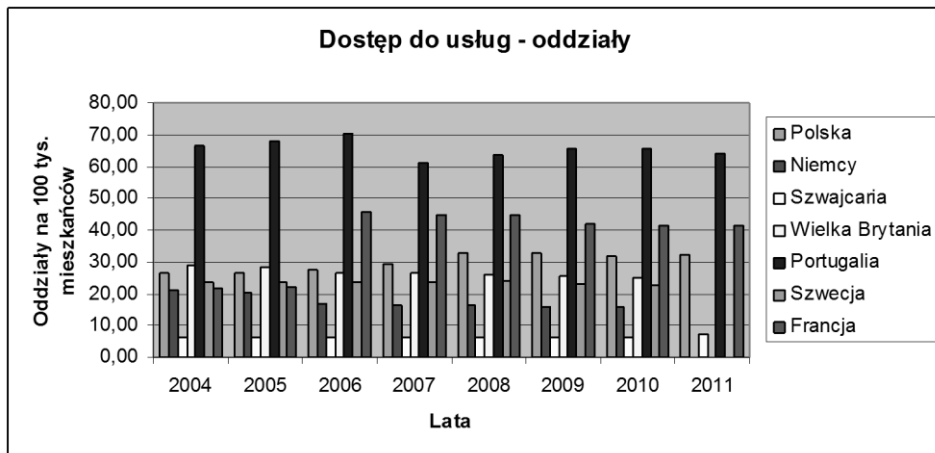
Wykres 5. Dostęp finansowy (oddziały) – Polska na tle wybranych krajów Europy Środkowo-Wschodniej

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Findex.

Wykres 6. Dostęp finansowy (oddziały) – Polska na tle wybranych krajów Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Findex.

Wykres 7. Dostęp finansowy (bankomaty) – Polska na tle wybranych krajów Unii Europejskiej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy Findex.